

ОСНОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО ПОЛЯ ОФІЦІЙНОЇ МЕДИЦИНИ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ГІНДІ

В даній статті здійснюється аналіз термінологічного поля офіційної медицини сучасної літературної мови гінді, її типологічний поділ на тематичні групи термінів тощо. В цілому, стаття висвітлює один із аспектів комплексного дослідження гіндівної лексики індійської традиційної медицини.

Ключові слова: гіндімовна лексика індійської традиційної медицини, аюрведична лексика, медична термінологія гінді, термінологічне поле медицини мовою гінді.

Сучасний етап розвитку лінгвістики мови гінді характеризується досить ретельним вивчення її лексики, граматики, стилістики тощо. У той же час практично поза увагою дослідників залишається цілий ряд питань, які у міру поглиблення науково-технічних знань і зростаючих вимог практики стають все більш важливими.

Проблема формування галузевих термінологічних систем новоіндійських мов неодноразово піднімалася в індійському мовознавстві й донині викликає чимало протиріч. Підхід до визначення сутності терміна як слова або словосполучення, яке функціонує в ролі номінанта спеціального наукового поняття, розгляд терміна як функціональної, а не субстанціональної одиниці, що володіє певним набором ознак, відображений у працях багатьох індійських вчених (Б. Тіварі, Р. Шарма, А. Гулагі тощо) і, таким чином, може вважатися загально визнаним. Разом з тим, незважаючи на однотайність підходу до проблеми сутності терміну як базової одиниці термінології, багато інших не менш важливих питань далекі від вирішення.

До їх числа можна віднести проблему термінології сучасної літературної мови гінді (СЛМГ) в цілому та терміносистеми медицини зокрема. Дійсно, активні процеси, що відбуваються у медичній сфері, викликають не менш інтенсивний процес розвитку функціонує в її рамках системи термінів, вивчення якої є вельми **актуальним**.

У дослідженні ми маємо на **мети** розкрити тему основних особливостей термінологічного поля (ТП) медицини СЛМГ.

До особливостей ТП відносяться: системність, наявність дефініції, тенденція до однозначності в межах свого ТП, відсутність експресії, стилістична нейтральність. Ці властивості термін реалізує тільки всередині ТП, за межами якого він втрачає свої дефінітивні і системні характеристики, тобто детермінологізується [Ахманова 1998, 415].

Мовні поля досліджували Й. Трір, Е. Косеріу, Ю.Д. Аפרсян, А.А. Реформатський, Г.С. Щур, Ю.Н. Караулов, В.В. Морковкин, Л.А. Новиков, В.П. Абрамов та інші. Однак не всі лінгвісти є прихильниками вивчення лексики з позиції теорії поля, пояснюючи це тим, що відсутня «єдина задовільна класифікація понять (за принципом тезаурусної)», а отже, «метод семантичних полів не може претендувати на універсальність» [Кронгауз 2001, 168].

На наш погляд, принцип польової організації універсальний для дійсності, а та обставина, що дійсність можна членувати по-різному і, що між семантичними полями немає чітких меж, ніяк не перешкоджає застосуванню методу семантичних полів. Завдання дослідника полягає в тому, аби розвивати і доповнювати цей метод, виходячи з особливостей мовного матеріалу.

ТП повинне визначатися наявністю спільних понятійних ознак у групи термінів, членів цього поля; терміни утворюють не традиційне семантичне поле, а предметні групи, понятійні поля, бо в мові «існують групи лексем, які мають як загальне значення, так і спільність предметної сфери» [Щур 1974, 49].

«Поле для терміна-поняття – це та понятійна система конкретної наукової області, до якої він належить, а для терміна-слова – та сукупність інших слів-термінів, з якими він поєднується в рамках даної науки, на базі яких формується сам і на які впливає своєю мовною формою» [Суперанська 1989, 111].

ТП медицини є найбільш адекватною формою відображення існування терміно-системи медичної науки, його єдність формується за рахунок понятійного інваріанта та інваріанта вживання. Понятійний інваріант медичного терміна – це той спільний зміст, який міститься у всіх одиницях медичної термінології [Абрамова 2003, 234].

В основі організації ТП лежать система і класифікація наукових понять, прийнятих на даному етапі розвитку тієї чи іншої наукової галузі знання. Водночас, як будь-яке мовне поле, воно обов'язково включає ядро, центр і периферію; семантичні ознаки одиниць поля розподіляються на інваріантні та диференційні; одиниці всередині поля організуються в тематичні або лексико-семантичні групи (ряди, мікрополя тощо) та вступають в асоціативні зв'язки з одиницями інших полів.

ТП медицини є самостійним мовним утворенням, що характеризується логічною повнотою, пов'язаною з впорядкованою термінологізацією даної галузі наукового знання, та має певну специфіку. Насамперед це поле носить яскраво виражений предметний, денотативний характер (на відміну від полів, що мають десигнативну спрямованість і відображають логічні родо-видові зв'язки), спирається на наукову класифікацію понять, що забезпечує на своєму класифікаційному рівні семантичний зв'язок термінів поля [Абрамова 2003, 239].

На думку Л. Бесекірьської, сфера медико-біологічних знань включає цілий ряд термінологічних мікрополів. Це назви хвороб, анатомічні назви частин тіла, назви інструментів, методів лікування тощо. Ієрархія представляється в такому вигляді: сфера > область > термінополе > мікрополе > тематична група > тематична підгрупа [Бесекірьська 1997, 36].

Розподіл термінів за тематичним, точніше, понятійно-тематичним принципом дає можливість систематизувати слова-терміни за смисловою схожістю, розкрити їх подібності та відмінності, побачити специфіку окремих груп і підгруп термінів, що входять до загального термінополя.

Так, Абрамова вважає, що в широкому сенсі термінологічними полями можна визнати всі понятійні поля, однак, для того щоб диференціювати наукову картину світу від власне мовної, пропонує закріпити вживання терміну «термінологічне поле» тільки за науковими системами понять [Абрамова 2003, 247].

Офіційна медицина Індії як наука методологічно обумовлена західною медициною, яку запровадили великобританські колонізатори. Проте, поряд з нею широко розповсюджена індійська традиційна медицина, яка, базуючись на матеріалістичному природничому світогляді та увібрала в себе багатющу спадщину медицини попередніх віків, традиційної медицини індійського народу, яка сформувалася під впливом релігійно-філософського погляду на світ, природу хвороб та методів їх лікування. Для Індії характерний взаємовплив цих двох медичних систем, як на науково-методологічному так і лінгвістичному рівнях.

Матеріалістична база сучасної офіційної медицини розмежувала споконвічні поняття про здоров'я та хвороби на наукові та ненаукові, але на лінгвістичному рівні санскритські лексеми татсама, вживаючись самостійно чи у складі термінологічних одиниць медицини, зберігають у своїй внутрішній формі вказівки на первинні значення, обумовлені культурними традиціями.

Взаємовплив ТП наукової медицини СЛМГ та лексико-семантичних полів індійської традиційної медицини відбувається в результаті вивчення та запозичення офіційною медициною нових методик.

Таким чином, лексикони різних культурних систем, що охоплюють теорію і практику лікування людини (наукової медицини, традиційної медицини), перетинаються і розходяться в чітко визначених областях.

Підтвердженням вищесказаного є те, що сучасна медична термінологія мови гінді цілком і повністю сформована та продовжує формуватися на основі санскритської лексики давніх джерел Аюрведи. Наприклад, в термінах *manovigyan* «психологія», *mānsik rogo ki chikitsā* «психіатрія» присутній компонент *man* «душа», – санскритська татсама.

Термінологічна лексика офіційної медицини в СЛМГ почала активно формуватися після здобуття Індією незалежності (1947 р.) та після колонізаційного етапу в історії Індії, під час якого офіційна західна медицина активно розповсюджувалася індійським урядом.

Інтенсивні трансформаційні процеси в світі кінця ХХ – початку ХХІ ст., безпосереднє втручання Великобританії у внутрішню політику Індії та намагання наблизитися до єдиної західної медичної системи вимагають відповідних корективів, впорядкування та унормування, а іноді навіть реструктуризації терміносистеми медицини, що обслуговує дану сферу.

Разом з тим слід зазначити, що статус державної мова гінді отримала лише з моменту отримання Індією незалежності, у зв'язку з чим активне її використання в багатьох специфічних галузях суспільного життя налічує лише кілька десятиліть. Це дозволяє говорити про те, що терміносистема медичної сфери на даний момент переживає етап становлення, формування.

ТП офіційної медицини СЛМГ відображає сучасну наукову картину світу, але його ядерні лексеми матеріально збігаються з ядерними лексемами лексико-семантичного поля медицини, в тому числі поля традиційної медицини. Це слова і субстантивні словосполучення, які називають інтегральні семантичні ознаки мікрополів, що входять в загальне поле медицини: *rog* «хвороба», *daktar*, *cikitsak* «лікар», *rogi* «хворий, пацієнт», *davā* «ліки», *upcār kī vidhi* «спосіб лікування» тощо. Збігаючись

за формою, денотату (референту), ці лексеми виступають як базові одиниці різних полів, а тому так чи інакше розрізняються сигніфікатами, конотаціями, а головне, своїми системними зв'язками з іншими словами.

Чим далі від ядра поля, тим більше формальних і семантичних відмінностей між одиницями термінологічного і лексико-семантичного полів медицини.

Розвиток нових областей наукової медицини веде не тільки до розширення об'єкта, а й до появи нових методів медичної науки і практики, які також вимагають галузевої термінології.

Західна медицина принесла на територію Індії нові поняття та феномени, раніше не відомі традиційній медицині Індії, та змусила по-новому переглянути принципи лікування та оздоровлення. Ці нові феномени та поняття потребували термінологічного апарату мови, що зумовило активний розвиток та уніфікацію лексики.

За створення та розвиток наукової та технічної термінології СЛМГ та інших індійських мов відповідає Комітет з наукової та технічної термінології, організований в 1961 р. указом президента з метою продовження роботи в сфері наукової та технічної термінології, започаткованої 1960 р. Даний Комітет координує роботу різних регіональних агентств у сфері наукової та технічної термінології, створення словників мовою гінді та іншими індійськими мовами, підготовку стандартизованих наукових підручників, наукових та технічних словників, а також здійснення перекладу зарубіжних джерел індійськими мовами, у тому числі СЛМГ.

В рамках своїх завдань Комітет підготував та опублікував словники майже з усіх сфер наукового знання, в тому числі: словник загальних технічних термінів, словники термінів гуманітарних та суспільних наук, термінологічні словники археології, клітинної та молекулярної біології, екології, хімії, фізики, комп'ютерних, адміністративних термінів тощо. Робота над термінологією є частиною програм модернізації мови, що включає розвиток лексикографічних джерел.

В сфері медичних наук Комітетом було проведено велику роботу з підготовки та публікації «Тлумачного словника медицини», «Фундаментального санскритсько-англійського словника Аюрведи», «Словника побічних ефектів лікарських препаратів» тощо. Завдяки роботі видавництва Комітету наявні галузеві словники: «Словник хірургії», «Словник симптомів хвороб в Аюрведі» тощо.

Комітетом з наукової та технічної термінології було визначено цілий ряд правил, якими керуються для створення наукової термінології СЛМГ в цілому та медичної термінології СЛМГ зокрема [10-13].

Наші дослідження дають змогу виділити характерні риси медичної термінології СЛМГ:

- системно-ієрархічні зв'язки поля офіційної медицини СЛМГ сильно розгалужені і можуть бути представлені ланцюжком парадигматичних угруповань термінів, що відповідають областям медичного знання: Наприклад, сфера знання *auśadh vīgyān, āyurvīgyān, cikitsā* «медицина»; розділи медицини: *antaḥśrāviki, antaḥśrāv vīgyān* «ендокринологія», *ḥalyakarm, ḥalyavīgyān, ḥalya-cikitsā, sarjarī* «загальна хірургія», *jānpadikrog vījāna (vīgyān), mahāmāri vīgyān* «епідеміологія», *ānupāṅk vīgyān, ānupāṅkī* «генетика», *ūtak-vīgyān, autikī, ūtikā* «гістологія», *pratirakṣāvījān*

«імунологія», *sūkṣmajaivikī* «мікробіологія», *taṃtrikāvijcān*, *tāṃtrikī*, *nyūrolaojī* «нейрологія», *manorog vijcān* «психіатрія», *rogavijcān*, *vikṛtīvijcān*, *vikṛtī* «патологія», *bheṣajaguṇavijcān* «фармакологія», *ñarīrakriyāvijcān*, *kāryikī* «фізіологія» тощо; підрозділи розділів медицини: хірургії *hṛdaya ṅalya cikitsā* «кардіохірургія», *bāla cikitsā sarjarī* «педіатрична хірургія», *pratyāropaṇ sarjarī* «трансплантаційна хірургія», *āghāt sarjarī* «травматична хірургія», *sanvahanī sarjarī* «васкулярна хірургія» тощо; мікрополя термінів підрозділів медицини: *asthībōth* «запалення кістки», *astindīvikṛtī* «остеоартропатія», *asthikōṅikāprās* «клітина кісткової тканини», *upāsthi arbud* «хрящова пухлина» тощо;

- у термінополях кожного розділу медицини виділяються тематичні групи назв: вузьких фахівців – *cikitsā paricar* «медсестра, фельдшер», *bhautikacikitsak* «фізіотерапевт», *kāyacikitsak* «терапевт», процедур: *ucchedan* «видалення», *vicchedan* «ампутація» *bṛhadāṃtradarṅyan* «колоноскопія», *peṭ cīrā* «лапаротомія»; приладів та інструментів: *hṛdayalekhādarśī* «кардіоскоп», *netargatilekhi* «офтальмограф» тощо;

- специфічними для поля наукової медицини є мікрополя спеціальних і вузькоспеціальних термінів, що включають тематичні групи назв лікарських препаратів: *pīḍaeāhar* «анальгетик», *pratijīvi* «антибіотик», *saḍaen roknevālī davā* «антибіотик» тощо; анатомічних назв органів і систем: *granthi* «гланди», *grāsanalī* «стравохід», *agnyāśaya* «підшлункова залоза», *adhaṅcetak* «гіпоталамус», *avaṣu* «щитовидна залоза»; назв рідкісних і екзотичних захворювань: *apraganḍatā* «вроджена відсутність кінцівки», *parikalan akṣamatā* «порушення властивості здійснювати арифметичні дії», *prīthu angulyāsthi* «брахіфалангія, вкорочені фаланги», *hṛd̄bōth* «кардит, запалення серцевих тканин», *kṣaraṇ yakṣamā* «карієс» тощо;

- насиченість термінами іншомовного походження: запозичені терміни переважно з англійської мови, що набули широкого вжитку в національних мовах. Міжнародна термінологія запозичується в початковій формі, найчастіше з англійської мови та транслітерується засобами мови гінді, шрифтом деванагарі. А передача міжнародних термінів шрифтом деванагарі здійснюється з максимальним наближенням до правил вимови мови оригіналу, з можливими модифікаціями, що переважають серед освічених кіл індійського суспільства. Зокрема це терміни-інтернаціоналізми: *eḍinosisṭomā* (англ. Adenocystoma) «аденокістома», *eḍināyaḍ* (англ. Adenoid) «аденоїд», *aicḍinomāyosis* (англ. Adenomyosis) «аденоміоз», *aicḍrinal* (англ. Adrenal) «надниркова залоза» тощо;

- при виборі термінів переслідується мета максимальної ідентичності в більшості індійських мов, зокрема, обрані терміни повинні бути спільними для більшості регіональних мов, та за основу обираються санскритські татсама. При карбуванні нових термінів широко застосовуються методи калькування іншомовних термінів на основі наявного санскритського матеріалу. Калька (фр. calque «копія») або калькування – це своєрідне «приховане запозичення» терміна, у якому сам процес запозичення присутній приховано. Калькування відбувається за рахунок імітації англомовної словотвірної моделі, тобто відтворення внутрішньої форми слова морфемним матеріалом мови гінді. Наприклад: *alpavarṅikōṅikā* (англ. hypochromiccell) «гіпсхромна клітина», *adhīṅōṣak* (англ. adsorbent) «абсорбент» тощо.

- при карбуванні термінів медицини СЛІМГ мають місце лексичні та семантичні кальки. Під лексичним (або словотвірним) калькуванням у науковій літературі

розглядають процес творення нових слів шляхом позичання лексико-семантичних моделей іншої мови та заповнення їх морфемами власної мови [Ахманова 1998, 188]. Відтак лексичними, або словотвірними, кальками кваліфікуємо лексеми, що виникли в СЛМГ в результаті буквального поморфемного перекладу чужомовних відповідників, наприклад: *manovijcān* (англ. Psychology) «психологія», *granthipeśt-arbudatā* (англ. Adenomyosis) «внутрішній генітальний ендометріоз» тощо. Суть семантичних кальок зводиться до того, що вони «проникають у лексико-семантичну структуру питомого слова тієї мови, яка засвоює (запозичує) значення чужомовного слова на асоціативній основі прямого денотативного значення слів-корелятив мов взаємного контактування» [Ахманова 1998, 88]. Приклад, *pravāhikārodhak* (англ. Astringent) «в'язучий засіб», дослівно – засіб що зупиняє потік, показує, що калькування значень англійських лінгвоодиниць зумовлюється буквальним сприйняттям мовцями семантики їх кореневих морфем.

- гібридні утворення в медичній термінології, є своєрідними напівкальками – частковий переклад англійського слова, та вважаються природнім лінгвістичним феноменом. Вони запозичуються з урахуванням вимог технічної термінології: простота, збереження значення та чіткість, наприклад, *inṭṛāpeśī* (англ. Intramuscular) «внутрішньо м'язовий», *granthikāra kinomā* (англ. Adenocarcinoma) «аденокарцинома, залозистий рак», *pratisfilis* (англ. Antilutetic) «протисифілітичний», *aglukojmehi* (англ. Aglycosuria) «аглюкозурія, відсутність глюкози в сечі» тощо.

- зберігаються автохонні терміни, що ввійшли до наукової мови для позначення певних загальних понять, наприклад: *ras* «сік», *jīvan*, *janma-mṛtyu* «життєво важливий», *māma sthal* «життєва точка», *viṣ* «отрута» тощо.

Зі сказаного вище можна зробити такі висновки:

Сучасний етап розвитку медичної терміносистеми СЛМГ характеризується, в першу чергу, протиставленням двох тенденцій – санскритизації та інтернаціоналізації, кожна з яких має вагому традиціоналістську підставу. У першому випадку – це домінанта санскриту по відношенню до індоарійських мов і навіть ширше, до індійських мов, вищий лінгвокультурний пріоритет, що надається санскриту. З іншого боку – традиція використання англійської мови як засобу комунікації у високотехнологічних галузях науки і практики (у тому числі медицина), наявність розвиненого термінологічного інструментарію. На користь другого підходу свідчить також загальна сучасна тенденція до деякої інтернаціоналізації галузевих термінологій багатьох мов.

У сучасній медичній лексиці мовою гінді відбуваються активні процеси терміноворення і водночас – процеси понятійної та структурної стандартизації та уніфікації як старих, так і новоутворених термінів. Уніфікація охоплює і дериваційну систему медичної лексики.

Медичні термінологічні запозичення з англійської мови та медичні терміни СЛМГ, утворені на матеріалі лексико-морфологічних ресурсів санскриту, є групами медичних лексичних одиниць, що найдинамічніше розвиваються. В той час як частка участі споконвічної лексики «тадбгава», а також арабсько-перської лексики в терміновтворчих процесах СЛМГ дуже низька.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В.П. Семантические поля русского языка. – М.; Краснодар, 2003.
 2. Абрамова Г.А. Медицинская лексика: основные свойства и тенденции развития: Дис. д-ра филол. наук: 10.02.01. – Краснодар, 2003. – 312 с.
 3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – 2-е изд., стер. – М: УРСС: Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.
 4. Ахманова О.С. Терминология лингвистическая // Языкознание: Большой энциклопедический словарь. – М., 1998. – С. 509.
 5. Бесекирска Л. Стилистические особенности медицинской терминологии в общелитературном языке // Терминоведение. – М., 1997. 1-3. – С. 101-112.
 6. Петров В.В. Семантика научного термина. – Новосибирск, 1982.
 7. Кронгауз М. А. Семантика: учебник для вузов. – М.: Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 399 с.
 8. Суперанская А.В. и др. Общая терминология. Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
 9. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. – М., 1974. – 256 с.
 10. आयुर्विज्ञान मुलभुत शब्दावली, अंग्रेजी-हिंदी वैज्ञानिक तथा तकनिकी आयोग पश्चिमी खंड – ७, रामकृष्णपुरमर्णा दिल्ली- 110066
 11. औषधि प्रतिकूल प्रतिक्रिया शब्दावली, अंग्रेजी-हिंदी वैज्ञानिक तथा तकनिकी आयोग पश्चिमी खंड – ७, रामकृष्णपुरमर्णा दिल्ली- 110066
 12. आयुर्वेद परभाषा कोष, संस्कृत-अंग्रेजी वैज्ञानिक तथा तकनिकी आयोग पश्चिमी खंड – ७, रामकृष्णपुरमर्णा दिल्ली- 110066
- Commission for Scientific and Technical Terminology, New Delhi-110066 [Электронный ресурс] http://www.cstt.nic.in/uniquepage.asp?ID_PK=6

Стаття надійшла до редакційної колегії 17.04.2014 р.

Рыбалкина Ю., асп.,

Институт филологии КНУ им. Т. Шевченко, г. Киев

ОСНОВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛЯ ОФИЦИАЛЬНОЙ МЕДИЦИНЫ СОВРЕМЕННОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА ХИНДИ

В данной статье проводится анализ терминологического поля официальной медицины современного литературного языка хинди, ее типологическое деление на тематические группы названий и т.п. В целом, статья представляет один из аспектов комплексного исследования лексики индийской традиционной медицины.

Ключевые слова: *лексика индийской традиционной медицины в хинди, аюрведическая лексика, терминологическое поле медицины СЛЯХ, медицинская терминология хинди.*

BASIC PECULIARITIES OF THE OFFICIAL MEDICAL TERMINOLOGY IN THE MODERN LITERARY HINDI

This paper analyzes the terminology of the field of official medicine in the modern literary Hindi, its typological division into themed groups of names. Overall, the paper represents one of the aspects of a comprehensive study of the Indian traditional medicine vocabulary.

Key words: *vocabulary of Indian traditional medicine in Hindi, ayurvedic vocabulary, medical terminology in Hindi.*

УДК 811.111:81'42=111

Рижикова М. Д., к.філол.н., викл.,
Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь

ПРОФЕСІЙНА НАЛЕЖНІСТЬ МОВЦЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОГО ЛАУДАТИВНОГО ДИСКУРСУ (НА ПРИКЛАДІ РЕЦЕНЗІЙ НА КНИГИ)

У статті розглядається вплив соціального статусу мовця на об'єкт і вибір мовних засобів лаудації в англомовних рецензіях на книги. Аналізується роль професійної належності мовця у виборі об'єкту похвали та визначаються відповідні мовні засоби, які використовуються професійними та непрофесійними рецензентами для висловлення похвали в рецензіях.

Ключові слова: *лаудація, лаудативний дискурс, професійна належність мовця, рецензія на книгу, мовні засоби вираження похвали.*

Актуальність теми обумовлена інтересом у сучасній лінгвістиці до дослідження дискурсу у тісному зв'язку з позамовними, зокрема соціокультурними, чинниками, які впливають на формування комунікації [1; 2; 6;7].

Метою дослідження є визначення особливостей висловлення лаудації в англомовних рецензіях на книгу з урахуванням професійної належності мовця.

Матеріалом дослідження були 300 англомовних похвальних рецензій на книги (з них – 176 рецензій експертів і 124 – рецензій читачів), що були дібрані методом суцільної виборки з американських і британських електронних видань (спеціалізований сайт www.amazon.com) за період 2000–2008 рр.

Об'єктом дослідження є англомовний лаудативний дискурс. **Предметом** дослідження є об'єкт лаудації в рецензіях на книги, а також мовні засоби, які формують